

IWAN ALMES

UKRAIŃSKI UNIWERSYTET KATOLICKI

KSIĘGI CYRYLICKIE W BIBLIOTEKACH MONASTERÓW BAZYLIAŃSKICH
EPARCHII LWOWSKIEJ XVIII WIEKU*

Słowa kluczowe: biblioteka monasterska, eparchia lwowska, opis inwentarzowy, księga cyrylicka, starodruk, monaster krechowski

Artykuł dotyczy miejsca i roli książki cyrylickiej w bibliotekach monasterów bazylikańskich eparchii lwowskiej, zwłaszcza klasztorów Krechowskiego, Wicyńskiego i Złoczowskiego. Podstawą analizy są opisy inwentarzowe.

W większości monasterów prawosławnych, unickich, rzymskokatolickich XVIII wieku na ziemiach ruskich biblioteki liczyły średnio 100–300 ksiąg. W bazylikańskich wspólnotach lwowskiej eparchii zbiory biblioteczne były niewielkie w porównaniu z klasztorami katolickimi, a także z dużymi kijowskimi monasterami prawosławnymi. Znajdowały się tam przeważnie księgi katolickie z okresu kontrreformacji, autorstwa jezuitów, franciszkanów, dominikanów oraz reprezentantów innych zakonów. Dopiero od końca lat 70. XVIII wieku mnisi mieli możliwość zapoznania się z literaturą poreformacyjną bez pośrednictwa polskich tłumaczeń¹. Działalność oświatowo-kulturalna zakonu bazylikańskiego² skupiała się na prowadzeniu szkolnictwa, drukarni i bibliotek³. Jak policzyli badacze, z jego drukarni (Wilno, Lwów, Mińsk, Uniów, Poczajów, Supraśl) wyszło wówczas 1331 ksiąg, połowa cyrylicą (były to głównie cerkiewnosłowiańskie druki liturgiczne lub formacyjne)⁴. O ile zbiory łacińsko- i polskojęzyczne są dość dobrze zbadane, mniej wiadomo o dziejach książki cyrylickiej, nie uwzględniając ksiąg „cerkiewnych”, to znaczy liturgicznych.

* Artykuł opracowany w ramach projektu badawczego IX konkursu Stypendium Muzeum Historii Polski.

¹ M. Pidtypczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.*, Wrocław 1996.

² O oświacie bazylianów zob. M. Pidtypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa 1986.

³ B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014. Przykładem interdyscyplinarnych studiów nad historią książki w klasztorach jest monografia: J. Gwioździk, *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Katowice 2015. Я. Ісаєвич, *До характеристики культури доби бароко: василіанські освітні осередки*, [w:] *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, t. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького, Львів 2004, s. 196.

⁴ M. Pidtypczak-Majerowicz, *Cerkiewnosłowiańskie druki bazylikańskie w powojennych zbiorach polskich*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*, red. J. Rusek, W. Witkowski, A. Naumow, Kraków 1993, s. 224; eadem, *Druki bazylikańskiej oficyny w Supraślu w zbiorach Ossolineum*, [w:] *Dzieje opactwa supraskiego*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Rzym–Lublin–Mińsk 2015, s. 233–249.

W spisach inwentarzowych bibliotek monasterskich⁵ spotykamy dowody na obecność ksiąg pisanych po cerkiewnosłowiańsku, polsku, łacinie, grecku, włosku, francusku, niemiecku, serbsku, ale od połowy XVIII wieku gromadzono coraz więcej książek po polsku i po łacinie (do 70–90 %). Tylko w małych monasterach, gdzie dominowały księgi liturgiczne, większość stanowiła książka cyrylicka po cerkiewnosłowiańsku⁶.

***

Jeden z największych zbiorów bibliotecznych w eparchii lwowskiej w XVIII wieku posiadał Monaster Krechowski. Założony w pierwszych dziesięcioleciach XVII wieku, był jednym z najważniejszych monastycznych ośrodków prawosławia. W 1721 roku monaster przyjął unię i pozostał jednym z największych monasterów prowincji bazylianów Opieki Najświętszej Marii Panny⁷. Stan ten trwał do schyłku wieku, w latach 1778–1782 w Krechowie działało studium retoryki⁸. Duże były tu też zbiory biblioteczne w porównaniu do innych wspólnot monastycznych wschodniego obrządku⁹. W 1739 roku Biblioteka liczyła 144 tytuły (dalej: t.) i 162 jednostki przechowywania (dalej – j.p.)¹⁰, w tym cyrylickich – 65 t. 70 j.p. W latach 1755–1771 wydania cyrylickie stanowiły połowę zbiorów (80–88 t. i 101–118 j.p.), w tym była znaczna ilość rękopisów. W drugiej połowie lat 70 XVIII w. struktura krechowskiego zbioru zasadniczo się zmienia. Wśród niemal 500 ksiąg przeważają książki po łacinie (204 t., 214 j.p.), dużo było też polskich druków (129 t., 151 j.p.). Natomiast liczba ksiąg cyrylickich prawie się nie zmieniła. W ten sposób biblioteka „cyrylicka” stała się biblioteką „łacińsko-polską”. Księgi cyrylickie reprezentowała w niej cerkiewnosłowiańska Biblia, szczególnie Biblia Ostrogska. Inwentarz z lat 1739–1771 wymienia trzy egzemplarze Biblii¹¹, a pod koniec lat 70. XVIII wieku pięć¹².

Patrystyczne zbiory monasteru jeszcze do końca XVIII wieku miały charakter cyrylicki (zarówno starodruki, jak i rękopisy). Najczęściej były to księgi Jana Chryzostoma

⁵ Monasterskie opisy inwentarzowe tamtego czasu traktowane są w kategoriach prekatologowania (*proto-cataloguing*). F. Bruni, *The book inventories of servite authors and the survey of the Roman congregation of the index in counter-reformation Italy*, [w:] *Documenting the Early Modern Book World: Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*, red. M. Walsby, N. Constantinidou, Leiden 2013, p. 228.

⁶ Język cerkiewnosłowiański był jednym z wyróżników ruskiej tożsamości w polskojęzycznym środowisku. A. Natunow, *Przemiany w ruskiej kulturze unitów w XVII wieku*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. V–VI, Kraków 1997, s. 143–145; Я. Ісаєвич, До характеристики культури доби бароко..., s. 197–198.

⁷ Zob. П. Шкраб'юк, *Крехів: дороги землі і небесні*, Львів 2002.

⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (dalej – ЦДІА України у Львові), ф. 684, оп. 1, спр. 2030, арк. 66, 68–69, 77.

⁹ O bibliotece klasztornej: I. Almes, *Źródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII–XVIII wieku*. Inwentarze bazylikańskiego monasteru w Krechowie „Textus et studia”, № 3, 2015, s. 7–27.

¹⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2042, арк. 5, 6 зв.–8.

¹¹ Np. w inwentarzu za 1739 r. napisano: «Biblia ruska drukowana in folio dopisywana. Biblia druga drukowana in folio. Biblia trzecia drukowana in folio»: ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2042, арк. 4 зв. Zapisów tych brak w inwentarzach za rok 1755 i 1759, ale są w spisach z 1766 i 1771 r.: «Быблія томов 3 in folio»: ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2045, арк. 21 зв.; спр. 2029, арк. 26.

¹² Jedno z tych wydań znajduje się dziś w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Księgę подарowano monasterowi w 1645 r., jak o tym świadczy zapis: «Сіня книга рекомаіа наима Библиіа принадлежит служити мона[с]тырєвы крехо[в]скому вѣчне и непорушоне и не ма[т] быти ѿдалена ѿ обителѣ ...»: *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Z. Żurawińska, Z. Jaroszewicz-Pierślawcew, Warszawa 2004, s. 24; Я. Ісаєвич *Літературна спадщина Івана Федорова*, Львів 1989, s. 160.

(Злѡтустего)¹³ o egzegetycznym charakterze: *Homilie na Dzieje Apostolskie (Besіdu na діяннѡ свѡтих апостолієв; Kіjѡв 1626 p.)*¹⁴; poza tym traktat z patrologii *Księga o duchowieństwie (Kнига o свѡщенстві)* – два egzemplarze lwowskiego wydania z 1614 roku¹⁵; zbiѡr pouczeń *Margaryt (Маргарит)*¹⁶ – два drukowane egzemplarze i rѡkopis z 1617 roku¹⁷; *Pouczenia abby Doroteusza* (tylko kijowskie wydania z 1628 r.), jedno z nich подарѡwał wspѡlnocie metropolita Piotr (Mohyła). W 1633 roku we Lwowie odbyła się intronizacja Mohyły na metropolitę, przebywajęc w mieście, wлadyka odwiedził Krechѡw, gdzie poświęcił cerkiew Przemienienia Pańskiego¹⁸, najprawdopodobniej wtedy wлaśnie ofiarѡwał krechowskiej bibliotece dzieło Doroteusza¹⁹. Prѡcz wymienionych dzieł znajdѡwały się tam księgi Efrema Syryjczyka, Bazylego Wielkiego, Jana Klimaka i Jana Damaskina, a takżе rѡkopiśmienne wersje innych dzieł Ojcѡw – Makarego Egipskiego, Grzegorza Teologa, Anastazego Synaity i in.

Mnisi posлугiwali nie tylko całymi księgami Ojcѡw, lecz rѡwnież wypisami z ich prac, gлѡwnie kaznodziejskiego typu. Biblioteka w Krechowie posiadała *Pandekty* Nikona Czarnogѡrca, a takżе rѡkopiśmienny egzemplarz tego dzieła z końca XVI wieku²⁰. Ponadto rѡkopiśmienne *Pandekty* Antiocha z przełomu XVI–XVII wieku²¹.

Księga cyrylicka przeważała rѡwnież w zbiorach hagiograficznych. Każdy inwentarz obejmuje przynajmniej jeden egzemplarz *Pateryka*. Prawosлawną hagiografię reprezentѡwały też dwa tomy moskiewskiego *Prologu*²² z 1685 roku²³. Pod koniec lat 70. w bibliotece znajdѡwało się kilka wydań pouczajęcych opowieści w typie hagiografii, np. *Opowieść o Barlaamie i Jozafacie* w języku ruskim²⁴, polskim i łacińskim.

¹³ ЦДДА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2029, арк. 64 зв.–65.

¹⁴ Я. Запаско, Я. Ісаєвич, *Пам'ятки книжкового мистецтва, Каталог стародруків виданих на Україні*, т. 1, 1574–1700, Львів 1981, № 139.

¹⁵ *Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України*, т. 4: Видання Львівського Ставропігійського братства 1591–1644 р., Львів 2002, s. 20.

¹⁶ Е. Казєнина, „*Маргарит*” и историко-культурная ситуация на Руси XV–XVI в., „Древняя Русь. Вопросы медиевистики”, № 4 (10), 2002, s. 57–62, 65–66.

¹⁷ Na księzce jest zapis: «Сня книга рекома я маргарит приналежи[т] служити монастиревѣ Крехо[в]скому вѣчне и непорушне [...]»: Й. Гординський, *Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія у Львові*, „Записки ЧСВВ”, т. 1, № 2–3, 1925, s. 39.

¹⁸ П. Шкраб'юк, *Крехів: дороги земні і небесні...*, s. 38.

¹⁹ «Сия книга пр[е]п[од]бноѡ ѡца нашего Дорофеа дає[т]са ... Петро[м] Могилою мл[с]тію Бжією архима[н]дрит до ѡбщижѣтѡ иноковѣ правослawnы[х] по[д] послуш[е]ство[м] па[т]ріа[р]хи ко[н]ста[н]тинопольского вѣручим в монастир Крехо[в]скѣ[й] стра[н]ствующи[й] во пританіє о братє и ... да[р]ствуєть и да не удали[т]ся ѡ неа ... мѣста сего»: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (dalej – ЛННБ), відділ рідкісної книги, II ст. 2348, арк. 2–9 зв.

²⁰ *Кирилическі рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України*. Каталог, т. 1: XI–XVI ст., Львів 2007, s. 324–325.

²¹ ЛННБ, oddział rѡkopisѡw, ф. 3, оп. 1, спр. 798, 218 арк.

²² «Proloh in folio tom 2»: ЦДДА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2029, арк. 64 зв.

²³ *Prolog* na prośbę hieromnicha Wasiana Radkiewicza (najpewniej, mnicha monasteru Krechowskiego) подарѡwała Katarzyna Safoniewa, o czym świadczy notka donasyjna: «... Екаєрина Сафонієва дочь приложила сию книгу проло[г] половину году ... в м[о]н[а]стыры Крехомскіимъ пусты[н]но[м] ѡ[б]шежительны[м] Преѡ[б]раженіє Гда Бга ... прошения ѡца иеромонаха Вастьяна Ра[д]кiewiczа...»: ЛННБ, відділ рідкісної книги, ст. 841 (I частина), ст. 557 (II частина).

²⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2029, арк. 65.

Przekład ruski opublikowała drukarnia bazylikańskiego monasteru w Kuteinie²⁵. Kolekcję literatury żywotowej urozmaicały trzy księgi z rodzaju prozy hagiograficznej, np. *Руно орошенное* słynnego autora wielotomowych *Żywotów świętych* Dymitra (Tuptały). Praca, obejmująca dwadzieścia cztery rozdziały, traktuje o cudach Matki Bożej, jakie zdarzyły się w czernihowskim monasterze pw. Świętej Trójcy i proroka Eliasza²⁶. Ponadto była tam *Góra Poczajowska*, księga kierowana do szerokiego grona odbiorców (przede wszystkim do parafian²⁷), z opisem cudów Poczajowskiej ikony Matki Bożej.

Pojedyncze egzemplarze cyrylickich dzieł trafiały się wśród łacińskiej i polskiej moralistyki. Przede wszystkim była to popularna księga²⁸ Innocentego Gizela – *Pokój człowieka z Bogiem* (*Мир з богом чоловіку*). Warto zaznaczyć, że ten traktat o praktycznym charakterze²⁹ był pierwszym utworem w historii prawosławnej Cerkwi w całości poświęconym kwestiom teologii moralnej. Według Margarity Korzo, to swego rodzaju „podręcznik spowiedzi”³⁰. Wiadomo, że miała go w swoich zbiorach większość ówczesnych bibliotek monasterskich Kijowa, lewobrzeżnej Ukrainy, województwa Ruskiego (w lwowskiej eparchii – lwowski monaster św. Jura i św. Jana, Skit Maniawski, wspólnota Podhorecka). Ale traktat dotarł także do monasterów białoruskich, rosyjskich, na wschodnie Węgry oraz na Athos do klasztoru Zografskiego. Z wydań unickich cyrylicą posiadano tylko niewielki utwór moralizatorski *Obraz pogodzenia się grzesznego człowieka z Bogiem* (*Образ примиренія грішного чоловіка з Богом*) kapłana Józefa Torżewskiego (XVIII w.)³¹.

Między księgami dogmatyczno-polemicznymi znajdował się cyryliccki traktat Joanicjusza Galatowskiego *Mesjasz prawdziwy* (*Месія правдивий*). Dzieło napisane zostało, ponieważ w 1666 roku w Smyrnie pojawił się pseudomesjasz Szabetaj Cewi (Sabataj Cwi)³². Jeden z egzemplarzy rozprawy Galatowski podarował osobiście monasterowi

²⁵ Dzieło było dosyć popularne, o czym świadczy obecność ich żywotów w *Żywotach świętych* Dymitra (Tuptały) i liczne rękopiśmienne kopie utworu: I. Франко, *Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія*, [w:] I. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, t. 30, Київ 1981, s. 448–449, 453.

²⁶ Księga zawiera spis cudów, jakie zdarzyły się w czernihowskim klasztorze pw. Św. Trójcy i św. Eliasza. Zbiór liczy 24 rozdziały: I. Ісиченко, *Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)*. Навчальний посібник, Львів 2011, s. 261–262. Zob. elektroniczną wersję pracy: Д. Туптало, *Руно орошенное*, підг. тексту, передм. та комент. О. Тарасенка, „Сіверянський літопис”, № 1, 2009, s. 31, <<http://www.siver-litopis.cn.ua/arch.htm>>.

²⁷ Я. Ісаєвич, *Василіянські друкарні: Унів і Почаїв*, [w:] *На службі Клію: збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*, Нью-Йорк, Торонто, Париж, Львів 2000, s. 464.

²⁸ Н. Бондар, *Історико-книгознавчий огляд видання «Мирь съ Богомъ чоловіку» (1669) та його примірників*, [w:] Інокентій Гізель, *Вибрані твори у 3 томах*, t. 3, Київ, Львів 2010, s. 305, 306–311.

²⁹ І. Ісиченко, арх. „*Мирь съ Богомъ чоловіку*” в контексті богослов'я покаяння, [w:] Інокентій Гізель, *Вибрані твори у 3 томах*, t. 3, Київ, Львів 2010, s. 151.

³⁰ М. Корзо, „*Мир з Богом чоловіку*” Інокентія Гізеля в контексті католицької моральної теології кінця XVI – першої половини XVII ст., [w:] Інокентій Гізель, *Вибрані твори у 3 томах*, t. 3, Київ, Львів 2010, s. 205–206, 258. Giovanna Brogi Berkoff uważa, że książka porusza problemy filozofii moralnej i ujawnia paralele z książką Pédra de Ledesmy *Theologia moralis*: Дж. Б. Беркофф, „*Мир з Богом чоловіку*” як система моральної філософії, [w:] Інокентій Гізель, *Вибрані твори у 3 томах*, t. 3, Київ, Львів 2010, s. 127–129.

³¹ Я. Ісаєвич, *Книговидання та друкарство в Почасві: ініціатори та виконавці*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки: збірник наукових праць*, Київ 2011, s. 12.

³² В. Modzelewska, *Galatowski Joanicjusz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, s. 814.

krechowskiemu w 1669 roku³³ „Ja по[д]лы[й] авторъ сѣи книги дале[м] сію книгу монастирови Креховскому ж[е]бы та[м] за мене Б[о]гу прошень”³⁴.

Jak wyżej wspomniałem, na ruskich terenach rozpowszechnione było wówczas kaznodziejstwo zachodnioeuropejskie³⁵. Także w bibliotece krechowskiej znajdujemy dużo prac tego typu³⁶, ale również pojedyncze zbiory cyrylickie, głównie największych ruskich prawosławnych kaznodziejów drugiej połowy XVII wieku 1) Łazarza Baranowicza – *Miecz duchowny* i *Trąby słów* (*Меч духовний, Трубы словес*); 2) Joanicjusza Galatowskiego – *Klucz rozumienia* (*Ключ разумѣнія*) zbiór kazań o charakterze homiletyczno-praktycznym³⁷ z dołączoną do niego *Nauką albo sposobem układania kazań* (*Наука або спосіб зложеня казаня*); 3) Antoniego Radziwiłłowskiego – *Wieniec Chrystusa* i *Ogródek Bogurodzicy* (*Вѣнецъ Христовъ, Огородокъ Маріи Богородици*); ten ostatni w formie *in folio* (ponad 1100 stron) w dwóch tomach. Ważną część humanistycznego bloku zbiorów stanowiły gramatyki i słowniki. Od pierwszej połowy XVII wieku w Krechowie gromadzono gramatyki słowiańskie, np., „Grammatyka słowienska, *in quarto* drukowana”³⁸.

Zbiory cyrylickie posiadał również Monaster Wicyński pw. Narodzenia Przeświętej Bogurodzicy. Wspólnota w Wicynie (dziś wieś Smerekówka w rejonie przemysłańskim, okręgu lwowskiego) została założona w 1695 roku z inicjatywy lwowskiego biskupa Józefa (Szumlańskiego)³⁹. Jej zadaniem było opiekowanie się cudowną ikoną Matki Bożej⁴⁰. W połowie XVIII wieku monaster należał już do większych klasztorów. W latach 1771–1778 zbudowano „nową” cerkiew⁴¹. W latach 1776–1777 działało tu studium retoryki i, być może, filozofii⁴². Zamknięto go na początku lat 60. XIX wieku po pożarze z 1846 roku⁴³.

Stan biblioteki klasztornej drugiej połowy XVIII stulecia znamy z opisu inwentarzewego 1774 roku⁴⁴. Było tam wtedy 108 t. i 171 j.p. (razem z księgami cerkiewnymi). Większość stanowiły księgi biblioteczne – 95 t. i 113 j.p., wśród nich 79 to starodruki oraz 96 drukowanych j.p. Ponad 75% zbioru napisano łacińskim alfabetem, 38 dzieła po łacinie, trochę mniej po polsku (34), 18 tytułów pisanych było cyrylicą⁴⁵.

³³ I. Мицько, *Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек*, [w:] *Бібліографічна інформація і сучасність: збірник наукових праць*, Київ 1981, s. 107.

³⁴ ЛННБ, відділ рідкісної книги, П ст. 2361, арк. 2–3.

³⁵ I. Ісиченко, *Риторика й барокове проповідництво у шкільній культурі Києва XVII ст.*, [w:] *Київська Академія*, t. 2–3, Київ 2006, s. 34.

³⁶ Więcej o księgach homiletycznych w Monasterze Krechowskim: I. Альмес, *Польськомовна проповідницька література в бібліотеці Крехівського монастиря XVII–XVIII ст.*, „Польські студії”, № 8, Київ 2015, s. 66–82.

³⁷ Księga była wydawana na ziemiach ukraińskich, w Moskwie (1669 p.), Bukareszcie (1678 p. – przekład na rumuński): I. Ісиченко, *Історія української літератури...*, s. 201–202.

³⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 2042, арк. 5.

³⁹ Ibidem, спр. 1201, арк. 3 зв.

⁴⁰ E. Коссак, *Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.)*, [w:] *Лавра: часопис монахів студитського устану*, t. 7, Львів 1999, s. 44.

⁴¹ M. Ваврик, *Василіанські монастирі на Галицькому Поділлі*, [w:] *Шляхами Золотого Поділля*, t. 1, Філадельфія 1960, s. 257.

⁴² P. Лукань, I. Филипчак, *Центральна окружна головна школа в Лаврові 1788/1789–1910/11*, Львів 1936, s. 2.

⁴³ M. Ваврик, *op. cit.*

⁴⁴ O bibliotece Monasteru Wicyńskiego zob. I. Альмес, *Бібліотека Віциньського василіанського монастиря (за матеріалами інвентарного опису 1774 р.)*, [w:] *Рукописна і книжкова спадщина України*, t. 18, Київ 2014, s. 210–232.

⁴⁵ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 276, арк. 6, 12–15.

W bibliotece wicyńskiej, tak jak i w krechowskiej największej księżek cyrylickich liczył zbiór patrystyczny oraz hagiograficzny. Były to dzieła Jana Chryzostoma (np. kijowskie wydanie komentarzy do Listów św. Pawła i Dziejów Apostolskich), a także kilka prac o tematyce ascetycznej – Efrema Syryjczyka, Makarego Egipskiego (*Homilie duchowne – Духовні бесіди*)⁴⁶, abby Doroteusza (*Pouczenia – być może kijowskie wydanie 1628 r.*)⁴⁷. Mnisi posiadali ponadto drukowaną wersję *Pateryka kijowskiego* – najbardziej znanego w tamtym czasie zbioru żywotów świętych na Rusi. Była również księga o tajemniczym nagłówku *Kazusy ruskie*⁴⁸. Według Jarosława Isajewicza, nazwą *kazus* określano wtedy *Teologię moralną* Gabriela P. Antoine’a. Jednak omawiana książka została w inwentarzu opisana innym tytułem⁴⁹, dlatego „kazusy” mogą w danym wypadku oznaczać *Krótki zbiór zdarzeń* (*Собраніє припадковъ краткое*), utwór dość rozpowszechniony w eparchii lwowskiej⁵⁰. Za inicjatora jego wydania uważa się kijowskiego unickiego metropolitę Leona Kiszkę (1714–1728), doktora teologii⁵¹. Praca miała charakter katechizmu, choć nie w klasycznym rozumieniu tego terminu, gdyż zebrany materiał wychodził poza ramy zwięzłego wykładu podstaw wiary chrześcijańskiej. Opracowanie mogło być używane jako podręcznik parafialnego pasterza; podobnie jak w katolickich katechizmach dużo uwagi poświęcono tu nauce o grzechu i sakramencie pokuty⁵².

Kaznodziejską retoryczno-pouczającą twórczość bazylianów reprezentowało w bibliotece rozszerzone cyrylickie wydanie *Słowa do katolickiego narodu* (*Слово к народу католическому*)⁵³, napisanego językiem bliskim ludowemu (tylko przykłady były po cerkiewnosłowiańsku)⁵⁴. Wśród „ruskich” ksiąg znajdowały się jeszcze *Reguły mnisich postrzyżyn* (*Послідованіє noctпузы*) – poczajowskie wydanie 1750 roku⁵⁵.

Trzecim omawianym przeze mnie zbiorem cyrylickich wydań jest biblioteka niewielkiego Monasteru Złoczowskiego. Początkowo na monaster składało się kilka mniszych siedzib: Międzygórze (Межигірський) albo Buczyna, Lasek (Лісок) lub Grabina. Osady założono w drugiej połowie XVII wieku i na początku XVIII⁵⁶. W klasztorze mieszkało

⁴⁶ Кириличні стародруки XV–XVII ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Н. Бондар, Р. Кисельов, Т. Росовецька, Київ 2008, s. 44.

⁴⁷ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 276, арк. 12 зв.

⁴⁸ Ibidem, арк. 13.

⁴⁹ Ibidem, арк. 14.

⁵⁰ *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*, упор., істор. нарис І. Скочиляс, Львів 2006, s. 292–293.

⁵¹ І. Герасим, *Історико-богословські дослідження Чину Святого Василя Великого (XVII–XX ст.)*, [w:] *Історія релігії в Україні*, т. 4: *Католицизм*, Київ 2001, s. 572.

⁵² М. Корзо, *Брестская унія и катехетическая литература*, [w:] *Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку*. Матеріали міжнародного наукового діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третя зустріч: Львів, 21–23 серпня 2006 р.) та Міжнародного наукового симпозіуму Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету «Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу» (Львів, 24–27 серпня 2006 р.), ред. Й. Марте й О. Турій, Львів 2008, s. 336–337.

⁵³ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 276, арк. 14.

⁵⁴ Я. Ісасвич, *Книговидання та друкарство в Почеві...*, s. 12.

⁵⁵ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 276, арк. 13.

⁵⁶ М. Ваврик, *Нарис розвитку і стану Василіянського чина XVII–XX ст. топографічно-статистична розвідка*, Рим 1979, s. 209. Choć w tytułach inwentarzy Monasteru Złoczowskiego za 1767 lub 1768 rok wskazywano, że monaster istniał już 205–206 lat ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 813/1, арк. 1; спр. 813/2, арк. 1.

pięciu (1737 r.)⁵⁷ do sześciu (1754 r.)⁵⁸ mnichów, mimo to w 1766 roku miało tam być otwarte studium retoryczne. Bibliotekę gromadzono od momentu założenia wspólnoty. Na początku były to księgi niezbędne w życiu monastycznym; służyły modlitwie i liturgii – według inwentarza z 1737 roku zbiór składał się z blisko 20 ksiąg cerkiewnych⁵⁹ – później doszła do nich nowa lektura.

Według inwentarza z końca lat 60. – początku 70. XVIII wieku księgozbiór liczył 84 t. i 100 j.p., spośród nich co trzecia książka była liturgiczna, cyrylicka. Natomiast ksiązek bibliotecznych było 56 t. i 66 j.p. Jeśli chodzi o języki – niemal cały zbiór jest łańcisko-polski – 27 t., 30 j.p. po łacinie i 25 t., 32 j.p. po polsku. I tylko cztery książki wśród tych znajdujących się w bibliotece są cyrylickie⁶⁰. Autor inwentarza zaznaczył obecność w zbiorze bibliotecznym dwóch liturgicznych ksiąg – poczajowskie wydanie zbioru modlitw z 1755 roku (Молитвослов) i lwowskie wydanie Irmologionu⁶¹. Ponieważ zbiór pieśni (modlitw) opisano jako „stary” i o małym formacie (12°), możliwe, że chodziło o tzw. mały irmologion (Ірмоложик) wydany w latach 1670/1671⁶². Warto przypomnieć, iż obie te książki były wykorzystywane na co dzień – pierwsza pełniła funkcję prywatnego modlitewnika, druga dostarczała materiału do nauki muzyki i śpiewu cerkiewnego⁶³. Biblioteka miała również *Żywoty świętych*, być może Dymitra Tuptały («*Xiązka ruska in foll. żywoty świętych na 3 miesięcy*»)⁶⁴. W Lwowskiej Bibliotece im. Wasyla Stefanyka, w zbiorach rzadkiej książki znajduje się dzisiaj kilka dzieł ze zbiorów Złoczowskich, o czym świadczą zapisy (np. *Ta Xiązka monasteru Złoczowskiego W.W.O.O. Bazyljanów w Grabinie*⁶⁵; *Ten oktajch z Buczyny*⁶⁶).

***

Analiza inwentarzy bibliotecznych XVIII stulecia trzech monasterów (dużego, Krechowskiego, średniego, Wicyńskiego i małego, Złoczewskiego) dowodzi, że zbiory ksiązek cyrylickich w klasztorach bazyliańskich eparchii lwowskiej były nieduże⁶⁷. Oprócz dzieł liturgicznych po cerkiewnosłowiańsku znajdowały się tam prace Ojców Kościoła (patrystyka), hagiografia i pojedyncze zbiory kaznodziejskie (homilie i kazania). Nierzadko autorami ksiązek cyrylickich byli twórcy prawosławni. Szczególnie w bibliotece krechowskiej zgromadzono wydania przedstawicieli kijowskiego kręgu Piotra Mohyły z XVII stulecia. Czy jednak skromny zasób cyrylików może świadczyć o wzmózonej latynizacji

⁵⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1871, арк. 1.

⁵⁸ *Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae*, t. 2: 1731–1760, Romae 1979, s. 181.

⁵⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1871, арк. 7–7 зв.

⁶⁰ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 813/1, арк. 7 зв., 13 зв.–14 зв.

⁶¹ *Ibidem*, арк. 14.

⁶² Я. Запаско, Я. Ісаєвич, *Пам'ятки книжкового мистецтва, Каталог стародруків виданих на Україні*, т. 1: 1574–1700, Львів 1981, № 470.

⁶³ Ю. Ясіновський, *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу*, Львів 2011, s. 110.

⁶⁴ ЛННБ, oddział rękopisów, ф. 3, спр. 813/1, арк. 13.

⁶⁵ Księgę подарował monasterowi mnich kijowskiego Monasteru Pieczerskiego Elias Koszczakowski (Ілля Коцаківський): ЛННБ, відділ рідкісної книги, ст. IV–502, zob. С. Галасливиий, *Ілля Коцаковський*, [w:] *Лавра: часопис монахів студитського уставу*, t. 4, Львів 1999, s. 55–56.

⁶⁶ *Oktoich z 1686 r.* ЛННБ, відділ рідкісних книг, ст. IV 46, арк. 4.

⁶⁷ W niektórych monasterach, na przykład w Uniewskim, do XVIII wieku włącznie zachowała się znaczna część ksiązek cyrylickich, por. [I. Мицько], *Матеріали до історії Унівської бібліотеки*, [w:] *Лавра: часопис монахів студитського уставу*, t. 3, Львів 1999, s. 32–36.

zakonu bazylińskiego w XVIII wieku, zwłaszcza w drugiej jego połowie? Warto pamiętać, że ziemie ukraińskie znajdowały się wówczas pod kulturalnym wpływem Rzeczypospolitej, cechował je kulturowy synkretyzm⁶⁸ i polimorfia⁶⁹. *Nota bene* w bibliotekach prawosławnych monasterów Kijowa drugiej połowy XVIII wieku także przeważały wydania alfabetem łańskim. Zdaniem Jarosława Isajewicza, jednego z najlepszych ukraińskich znawców historii książki, repertuar zbiorów bibliotecznych monasterów unickich i prawosławnych drugiej połowy XVIII stulecia na Rusi niewiele różnił się od siebie⁷⁰.

SUMMARY

Ivan Almes

Cyrillic books in the libraries of the basilians monasteries of the Lviv eparchy in the XVIII century

Keywords: basilians monasteries, Lviv uniate eparchy, monastic libraries, Krekhiv monastery, book lists, inventory descriptions

The paper studies importance of the old Cyrillic books in the basilians monasteries libraries in the XVIII century. Comprehensive analyzing of the Cyrillic books in the libraries of Krekhiv, Vicyn and Zolochiv monasteries represent this topic. It is made the content studying of the library except “church” (liturgical) books, because the last ones were Church Slavonic in the uniate and the orthodox monasteries as well. Inventory descriptions of the monasteries are the main sources for this research. In general, as big as small basilians monasteries libraries in the XVIIIth century mostly consisted of the Latin and Polish books, but also there were Cyrillic books. In the Krekhiv monastery Church Fathers treatises were mostly Cyrillic. For instance there were the works of St. John Chrysostom, St. Basil the Great, Dorotheus of Gaza, Gregory the Theologian and others. Also some monasteries had a little Cyrillic hagiographic (compendiums of lives of the Saints) and homiletic (collections of sermons) books. Often Cyrillic books of the basilians monasteries libraries were written by Orthodox authors, for example Krekhiv monastery had a collection of books by intellectuals from Kyiv-Mohyla College (Academy).

---

⁶⁸ Я. Ісаєвич, *Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця XVIII ст.)*, [w:] *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe. International Conference (Rome, 28 April – 6 May 1990)*, ed. J. Kłoczowski, Lublin, Rome 1994, s. 155–174.

⁶⁹ G. Brogi Bercoff, *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym*, [w:] *Contributi italiani al XIII congresso internazionale degli slavisti*, ed. A. Alberti et al., Pisa 2003, s. 325–387.

⁷⁰ Я. Ісаєвич, *До характеристики культури доби бароко...*, s. 199.